

ТРИПІЛЬСЬКА ПРОТОЦИВІЛІЗАЦІЯ

ПРОГРАМА КУРСУ ЗА ВИБОРОМ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У доісторичному минулому України можна знайти чимало яскравих подій та явищ, які визначили подальшу історію краю. Одним із таких епізодів стала поява трипільської протоцивілізації, яка, за даними археологічних досліджень, існувала у I половині VI—I половині III тис. до Р. Хр. Пропонований курс присвячений висвітленню її історії. Мета курсу — ознайомлення учнів з історіографією, фактажем та методикою історичних реконструкцій трипільської протоцивілізації за археологічними даними, розвиток у них навичок самостійної наукової роботи, зокрема з використанням сучасних інформаційних джерел у мережі Інтернет.

Між добою мисливських суспільств і першими цивілізаціями ранньобронзового віку, які виникли в Єгипті, Месопотамії та інших місцях, лежить досить довгий період, пов'язаний зі становленням основ цих цивілізацій — відтворюючого господарства, ремесел, перших міст, писемності. Для визначення історико-культурних феноменів цього періоду вчені вживають поняття «протоцивілізація». Землеробські протоцивілізації Європи, до яких належить і трипільська, існували у VI—IV тис. до н. е., одночасно з протоцивілізаціями Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю і певний час перебували приблизно на однаковому з ними рівні розвитку.

Протоміста, основи монументальної архітектури, розквіт ремесел (металургії, ткацтва, гончарства), розвиток знакових систем — основи писемності — всі ці явища ставлять Трипільля в один ряд із цивілізаціями Стародавнього світу V—IV тис. до Р. Хр. Трипільська протоцивілізація залишила багату спадщину, заклавши основи хліборобства, тваринництва, ремесел, світогляду.

Однак занепад і дезінтеграція Трипільля як етнокультурної та суспільно-економічної системи в другій половині IV тис. показали, що шлях, обраний цією цивілізацією, не був оптимальним. Цивілізаційний розвиток давніх суспільств у Європі починаючи з межі IV—III тис. до н. е. пішов іншим шляхом, ніж на Сході.

Структура курсу

та система контролю засвоєння знань

Курс передбачає 17 навчальних годин. З них 14 лекційних годин (7 лекцій) та проведення конференції із зачитуванням і обговоренням написаних учнями рефератів обсягом до 8—10 сторінок. При вивченні матеріалів з курсу, написанні рефератів, крім літератури, заплановане використання інформаційних ресурсів, розміщених в Інтернеті. Використання цих ресурсів дасть змогу певною мірою розв'язати проблему з літературою зі спецкурсу.

ПРОГРАМА КУРСУ

Лекція 1. Археологія і дослідження давніх цивілізацій. Дослідники і дослідження пам'яток трипільської культури

Що і як вивчає археологія. Відкриття трипільської культури. Дослідники Трипільля та основні результати археологічних досліджень. Пам'ятки трипільської культури, музейні експозиції.

Література

Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — С. 234—236.

Дудкін В.П., Відейко М.А. Археометричні дослідження трипільської цивілізації // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — Вип. 2. — К., 1999.

Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Розд. 1.

Словник-довідник з археології. — К., 1996.

Лекція 2. Походження і датування трипільської культури та її історія

Абсолютне датування Трипільля. Походження трипільської культури. Розселення трипільських племен. Питання «зникнення» трипільської протоцивілізації.

Література

Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя. — Вінниця, 1995.

Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — С. 234—236.

Збеневич В.Г. Пам'ятники раннього етапу Трипольської культури на території України. — К., 1989.

Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Розд. 2.

Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. — Кишинев, 1981.

Словник-довідник з археології / За ред. Н.О.Гаврилюка — К.: Наук. думка, 1996.

Лекція 3. Економіка трипільців

Джерело вивчення палеоекономіки. Характеристика навколишнього середовища. Відтворюючі форми господарства: рільництво і тваринництво. Перші ремесла. Обмін та торгівля.

Література

Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Розд. 3.

Коробкова Г.Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ Юга СССР. — Л., 1987.

Кременецкий К.В. Палеоэкология древнейших земледельцев и скотоводов Русской равнины. — М., 1991.

Пашкевич Г.О., Відейко М.Ю. Рільництво племен трипільської культури. — К., 2006. — 143 с.

Рижов С.М. Гончарство племен трипільської культури // Давня кераміка України: Археологічні джерела та реконструкції / Ін-т археології НАН України. — К., 2001. — С. 5—60.

Семенов С.А., Коробкова Г.Ф. Технология древнейших производств. — Л., 1983.

Лекція 4. Планування та архітектура трипільських поселень. Трипільські протоміста

Джерела та методика дослідження давньої архітектури. Планування трипільських поселень. Будівництво й архітектура трипільського часу. Трипільські протоміста. Причини виникнення трипільських протоміст.

Література

Відейко М.Ю. Архітектура трипільської культури VI—III тис. до н. е. // Давні поселення України. — К., 2005.

Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — С. 234—236.

Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Розд. 4.

Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К.: МПА «Тираж», 2001. — 129 с.

Лекція 5. Духовне життя та мистецтво трипільців. Зародження писемності

Джерела вивчення духовного життя давнього населення. Сакральний світ трипільської протоцивілізації. Знаки і символи на керамічних виробках. Питання зародження писемності.

Література

Бурдо Н.Б. Антропоморфна теракота трипільської культури // Давня кераміка України. — К., 2001. — С. 85—186.

Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Розд. 5.

Рижов С.М. Гончарство племен трипільської культури // Давня кераміка України: Археологічні джерела та реконструкції / Ін-т археології НАН України. — К., 2001. — С. 5—60.

Ткачук Т. Знакові системи Трипільсько-кукутеньської культурно-історичної спільності (мальований посуд). — Вінниця: Нова книга, 2005. — Ч. 1—II.

Лекція 6. Суспільство доби трипільської протоцивілізації. Хто такі трипільці

Джерела та методика палеосоціологічних та палеоетнологічних досліджень. Суспільний лад населення території України в мідному віці. Етнокультурна карта Трипілья. Питання етнічної приналежності носіїв трипільської протоцивілізації.

Література

Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю., Осипов І.В. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. — Х.: Фоліо, 2007.

Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. — К., 2003.

Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — С. 234—236.

Лекція 7. Трипілья і цивілізація Старої Європи та перші цивілізації Стародавнього світу

Сусіди трипільців. Цивілізація Старої Європи. Історія Старої Європи. Трипілья і перші цивілізації Стародавнього світу.

Література

Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. — К., 2003.

Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — Розд. 9.

ЛІТЕРАТУРА

Антонова Е.В. Месопотамия на пути к первым государствам. — М., 1998.

Археология Прикарпатья, Вольны и Закарпатья. — К., 1990. — С. 16—17, 43—43.

Археология Украинской ССР. — К., 1985. — Т. 1.

Березанская С.С., Цвек Е.В., Ключко В.И., Ляшко С.Н. Ремесло эпохи энеолита—бронзы на Украине. — К., 1994. — 189 с.

Бибииков С.Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья // СА. — 1965. — № 1.

Відейко М.Ю. Давні поселення України. — К., 2000.

Виноградова Н.М. Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры. — Кишинев, 1983.

Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя. — Вінниця, 1995.

Давня історія України. У 3 т. — К., 1997. — Т. 1. — С. 234—236.

Даниленко В.Н. 1997. — Космогония первобытного общества. — Фастов; Славутич, 1997. — С. 5—76, 90—196.

Дергачев В.А. Памятники позднего Триполья. — Кишинев, 1980.

Дудків В.П., Відейко М.А. Археометричні дослідження трипільської цивілізації // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — Вип. 2. — К., 1999.

Заец І.І., Рыжов С.Н. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге. — К., 1992. — 177 с.

Збенович В.Г. Дракон в изобразительной традиции культуры Кукутени — Триполье // Духовная культура древних обществ на территории Украины. — К., 1991. — С. 20—34.

Збенович В.Г. Памятники раннего этапа Трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989.

Збенович В.Г. Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. — К., 1974.

Збенович В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре. — К., 1981. — 179 с.

Колесникова А.Г. Трипольское общество Среднего Поднепровья. Опыт социальных реконструкций. — К., 1993.

Коробкова Г.Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ Юга СССР. — Л., 1987.

Кременецкий К.В. Палеоэкология древнейших земледельцев и скотоводов Русской равнины. — М., 1991.

Круц В.О. Етапи і напрямки розселення племен трипільської культури // Подільська старовина. — Вінниця, 1993. — С. 35—44.

Круц В.А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра // Первобытная археология. Материалы и исследования. — К., 1989. — С. 117—132.

Круц В.О. Питання демографії Трипільської культури // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 30—36.

Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — К., 1977. — 160 с.

Линниченко И.И., Хвойко В.В. Сосуды со знаками из находок на площадках трипольской культуры // Записки Одесского Общества истории и древностей. — Т. XXIII. — Одесса, 1901. — С. 199—202.

Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. — Кишинев, 1981.

Массон В.М. Первые цивилизации. — Л., 1989.

Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ. — Л., 1976.

Мезенцева Г. Дослідники археології України. — Чернівці, 1997.

Мовша Т.Г. Антропоморфные сюжеты на керамике культур Трипольско-Кукутенской общности // Духовная культура древних обществ на территории Украины. — К., 1991. — С. 34—47.

Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений. — МИА. — 1949. — № 10.

Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. — К., 1989.

Петреску-Дымбовица М. Кукутень: сто лет археологических исследований. — Румынская литература. — 1984. — № 9. — С. 11—16.

Петров В. Походження українського народу. — К., 1992. — С. 9—26.

Раннеземледельческие поселения — гиганты трипольской культуры на территории Украины. Тезисы I полевого семинара ИА АН УССР. Тальянка — Веселый Кут — Майданецкое, август 1990. — К., 1990.

Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. — М., 1998.

Семенов С.А., Коробкова Г.Ф. Технология древнейших производств. — Л., 1983.

Словник-довідник з археології. — К., 1996.

Сорокин В.Я. Орудия труда и хозяйство племен среднего Триполья Днестровско-Прутского междуречья. — Кишинев, 1991.

Суботин Л.В. Памятники культуры Гумельница Юго-Запада Украины. — К., 1983.

Телегин Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. — К., 1973.

Ткачук Т., Мельник Я. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (ма-

льований посуд). — Івано-Франківськ, 2000. — 237 с.

Тодорова Х. Каменно-медная эпоха в Блгария. — София, 1985.

Хвойко В.В. Каменный век Среднего Приднепровья. — Труды XI Археологического съезда. — М., 1901. — Т. 1. — С. 736—812.

Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 171—175, табл. 8—10.

Шибьор Й. Культури пізнього Трипілья та ліщастого посуду на Волині // Археологія, 1994. — № 4. — С. 30—48.

Шишкін К.В. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки // Археологія. — 1985. — Вип. 52. — С. 72—77.

Шмаглій М.М. Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2001.

Янушевич З.В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим данным. — Кишинев, 1976.

Dumitrescu V. Arta Culturii Cucuteni. — Bucuresti, 1980.

Gimbutas M. The language of Goddess. — San-Francisco, 1991.

РЕСУРСИ ІНТЕРНЕТУ

Server of East-European Archaeology — Сервер Східноєвропейської археології

Огляд наукових публікацій археологічної тематики (Україна, Білорусь, Росія), посилання на археологічні сайти.

<http://eeu-a.kiev.ua/eng/>

Архівні ресурси української археології та історії на WWW

Архівні ресурси української археології — матеріали з наукового архіву ІА НАН України.

<http://www.kar.net/~archaeol/>

East-European Archaeological Journal — Східноєвропейський археологічний журнал.

<http://eeu-a.kiev.ua/journal/>

Путівник по археологічних ресурсах Європи (ARGE)

Пошук та посилання на 1400 сайтів, які мають відношення до археології Європи. Сайти систематизовані тематично, а також по окремих країнах. Є інформація щодо поточного стану сайтів («мертвий», «живий», «новий»).

<http://www.let.rug.nl/arge/>

Європа: Всесвітній атлас археології в Інтернеті

Посилання на сторінки, присвячені археологічним дослідженням на території країн Європи. Повідомлення про археологічні розкопки з різних країн.

<http://archaeology.tgn.com/library/atlas/bleurope.htm>

Информационный центр Института археологии (РАН, Москва)

Публікації матеріалів з археології та етнографії, є археологічна енциклопедія (по культурах).

<http://www.sati.archaeology.nsc.ru>

Румунія
Колекція зображень археологічних знахідок.
http://domino.kappa.ro/guvern/ehome.nsf/istoria_illustrata.htm

Археологія Європи: пізня праісторія
Сайт присвячений давній металургії Балкан.
http://www.le.ac.uk/archaeology/teach/ar202/lec2_02.html

Поселення культури Кукутень
Повідомлення про археологічні дослідження на території Молдови та Трансільванії в енеоліті, матеріали з археологічної виставки у Фессалоніках (Греція).
<http://www.cimec.ro/Arheologie/cucuteni/habitat.htm>

Виставка по неолітичній цивілізації Кукутень
Сайт присвячено виставці археологічних старожитностей з культури Кукутень (V—IV тис. до н.е.).
<http://www.culture.gr/2/21/215/21505/215051/e21505106.html>, <http://www.levity.com/mavericks/gim-int.htm>

Інститут археології Національної академії наук України
Сайт Інституту, інформація про дослідження, дослідників, наукові публікації, архів.
<http://www.iananu.kiev.ua>

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Відкриття трипільської культури.
2. Дослідження і дослідники трипільської культури на території України. Дослідження і дослідники в Румунії.
3. Основні результати археологічних досліджень.
4. Архівні джерела, колекції в музеях та наукових фондах.
5. Археометричні дослідження трипільської протоцивілізації.
6. Археологічні ознаки цивілізацій.
7. Абсолютне датування Трипілля: археологічний аспект.
8. Датування методами природничих наук.
9. Походження трипільської культури.
10. Ранній період і початок розселення трипільських племен.
11. Середній період: освоєння трипільської ойкумени.
12. Пізне Трипілля: культурна трансформація.
13. Проблема «зникнення» Трипілля.
14. Характеристика навколишнього середовища.
15. Відтворюючі форми господарства: загальна характеристика землеробства і тваринництва.
16. Видобуток та обробка кременю.
17. Металургія та металообробка.
18. Гончарство.
19. Експериментальна археологія та палеоекономічні реконструкції.

20. Джерела для вивчення планування та архітектури трипільських поселень.

21. Планування за даними тахеометричних досліджень.

22. Архітектура поселень. Проблема інтерпретації будівельних решток. Методика реконструкції окремих будівель.

23. Зовнішній вигляд та інтер'єри різних типів будівель.

24. Методика реконструкцій суспільного ладу за даними археологічного вивчення поселень та могильників.

25. Реконструкція сім'ї, громади, племені, надплеменних утворень.

26. Палеодемографічні реконструкції та палеодемографічне моделювання.

27. Проблема трипільських протоміст.

28. Протоміста в світлі археологічних даних.

29. Причини виникнення трипільських протоміст.

30. Трипільські знакові системи та проблема зародження писемності в неоліті Європи.

31. Підходи до вивчення трипільських орнаментів та знакових систем.

32. Знаки і символи на керамічних виробах раннього періоду трипільської культури.

33. Знакові системи на мальованому посуді трипільської культури.

34. Об'ємні знаки — символи трипільської культури.

35. Трипілля в системі енеолітичних культур Центральної і Південно-Східної Європи.

36. Трипілля і культури Центральної Європи: синхронізація, факти і характер взаємодії.

37. Трипілля як протоцивілізація. Протоцивілізації Європи і цивілізації Сходу.

38. Трипільська спадщина в культурі та історії України.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ

1. Вікентій Хвойка і відкриття ним трипільської культури.
2. Дослідження трипільської культури в Галичині.
3. Трипільська експедиція 1934—1940 рр.
4. Дослідження пам'яток культури Кукутень в Румунії.
5. Інтернет-ресурси з трипільської культури.
6. Трипільське поселення Коломийщина I за даними археологічних розкопок.
7. Походження трипільської культури.
8. Палеодемографічні реконструкції як інструмент дослідження історії трипільських племен.
9. Трипільське тваринництво.
10. Землеробство трипільських племен.
11. Трипільська металургія та металообробка.
12. Видобуток та обробка кременю у трипільських племен.
13. Трипільське житлобудування.
14. Укріплені поселення трипільської культури.

Історія України

№ 25-27 (665—667), липень, 2010

15. Проблеми реконструкції трипільських будівель за даними археологічних розкопок.

16. Соціологічні реконструкції Трипілля за археологічними даними.

17. Дослідження планування поселень археометричними методами.

18. Планування великих трипільських поселень.

19. Проблема зародження писемності в неоліті Європи.

20. Вивчення трипільських орнаментів та знакових систем.

21. Знаки і символи на керамічних виробх раннього періоду трипільської культури.

22. Знакові системи на мальованому посуді трипільської культури.

23. Об'ємні знаки — символи трипільської культури.

24. Трипільська спадщина в культурі та історії України.

25. Трипільська культура і етногенез українців.

*М.ВІДЕЙКО, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Інституту
археології НАН України*